

ВИВЧЕННЯ ТА ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ НА СЛОБОЖАНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Качемцева Л. В., кандидат архітектури, доцент

Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури

Анотація. В статті розглядається діяльність з вивчення та охорони пам'яток архітектури на Слобожанщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключеві слова: вивчення та охорона, пам'ятка архітектури, Слобожанщина.

Аннотация. Качемцева Л. В. Изучение и охрана памятников архитектуры на Слобожанщине во второй половине ХІХ – начале ХХ вв. В статье рассматривается деятельность по изучению и охране памятников архитектуры на Слобожанщине во второй половине ХІХ – начале ХХ вв.

Ключевые слова: изучение и охрана, памятник архитектуры, Слобожанщина.

Annotation. Kachemtseva L. V. The research and preservation of architectural monuments on the Slobodskaya Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries. The paper focuses on the process of the research and preservation of architectural monuments on the Slobodskaya Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries.

Key words: the research and preservation, the architectural monument, the Slobodskaya Ukraine.

Постановка проблеми. В нових історичних умовах проблема забезпечення збереження, вивчення та найбільш повного використання духовного та матеріального потенціалу історичної архітектурної спадщини повстала досить гостро. Досвід організації роботи з вивчення та збереження архітектурних пам'яток на Слобожанщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. досить актуальний.

Дослідження та публікації. До зазначеного питання в своїх публікаціях зверталися С. Бахтіна [1], О. Лейбфрейд, Ю. Полякова [2], В. Романовський [3], С. Таранушенко [4], В. Чепелик [5].

Мета статті – визначити специфіку організації роботи з вивчення та збереження архітектурних пам'яток на Слобожанщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Основний зміст статті. Дослідження пам'яток архітектури на Слобожанщині розпочалося в середині ХІХ ст. Наприкінці 1850-х рр. Ф. Гумілевський випустив у світ «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» [6]. В ньому він подав систематичний огляд церков, пам'яток мистецтва і стародруків, що зберігалися в церквах, опублікував важливі документи з архівів церков, консисторій та інших архівосховищ. В другій половині ХІХ ст. історико-статистичні описи і нариси історії храмів та монастирів складала протоієрей М. Лашенко, доктор богослов'я, професор Харківського університету Т. Буткевич та інші.

На початку ХХ ст. у зв'язку з підготовкою до ХІІ Археологічного з'їзду, що мав відбутися у Харкові, значно зросла зацікавленість старожитностями, зокрема церквами Слобожанщини. Перед з'їздом в 1901-1902 рр. професор

Харківського університету Є. Редін відвідав і зафотографував низку церков у Харківському, Вовчанському, Охтирському, Сумському і Лебединському повітах Харківської губернії. На XII Археологічному з'їзді Є. Редін обстоював думку, що дерев'яні церкви Харківщини мають ті самі характерні прикмети, що і церкви Лівобережжя та Правобережжя і становлять складову частину української дерев'яної монументальної архітектури. На виставці XII Археологічного з'їзду 1902 р. в Харкові за проектом молодого архітектора В. Кричевського було відтворене і представлено як експонат етнографічної виставки типове народне житло – хатина.

Саме з ініціативи учасників археологічних з'їздів проблема вивчення та охорони пам'яток архітектури розглядалася на державному рівні, але не отримала свого вирішення.

У жовтні 1912 р. з'явилося творче об'єднання – Український архітектурно-мистецький відділ при Російському харківському літературно-мистецькому гуртку, на чолі – художник С. Васильківський. До нього увійшли художники М. Беркос, М. Пестріков, К. Пинеєв, Н. Самокиш, М. Уваров, В. Фавр, архітектори О. Варяніцин, В. Галицький, К. Жуков, В. Леонтович, О. Лінник, С. Тимошенко.

Головне завдання відділу – продовження і розвиток південноросійських і українських традицій. На зібраннях гуртка проводилися лекції і бесіди з питань українського живопису, декоративно-прикладного мистецтва та архітектури. Під керівництвом Васильківського активісти відділу підготували видання спеціальної монографії з теорії та практики архітектури українського народного стилю (не була видана). Співробітники гуртка займалися охороною пам'яток архітектури, і з цією метою був складений опис більше 200 церков Харківської єпархії. Відділ виступав у захист низки архітектурних об'єктів Харківщини від дій церковників, що прагнули їх спотворити або зруйнувати. Відділ знайшов підтримку Імператорського Московського архітектурного товариства і наприкінці 1913 р. вступив у Товариство захисту та збереження пам'яток мистецтва та старожитностей.

У Харкові проходили організовані Українським архітектурно-мистецьким відділом виставки української архітектури. На першій з них, відкритій 26 вересня 1913 р., було близько 400 експонатів – фотографій, малюнків і креслень пам'яток української архітектури і творів сучасних авторів, що наслідують її традиціям, зокрема проект будівлі Харківського Художнього училища (арх. К. Жуков). П'ять архітектурно-художніх виставок, що пройшли в Харкові (1913-1917 рр.), відбувалися в приміщенні Міського художньо-промислового музею на Сергієвській площі.

В 1913-1915 рр. за дорученням наукового історико-філологічного товариства при Харківському університеті С. Таранушенко оглянув, занотував форму планів, виміряв головні розміри і зафотографував старовинні церкви Лебединського, Сумського, Охтирського, Ізюмського і Богодухівського повітів.

Фото цих пам'яток експонувалися на виставках Харківського українського художньо-архітектурного відділу.

11 травня 1912 р. архієпископом Арсенієм було затверджено статут Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства та музею при ньому. Головні завдання товариства – здійснення церковно-археологічних досліджень, збереження та вивчення церковних старожитностей. Урочисте відкриття товариства відбулося 19 травня 1913 р. Було обрано комісію, в яку ввійшли П. Фомін, Д. Гордєєв, М. Уваров, М. Вербицький, С. Таранушенко, що мала організувати цілеспрямоване наукове вивчення всіх церковних старожитностей.

Головою товариства та завідуючим музеєм було обрано протоієрея кафедрального Благовіщенського собору П. Фоміна. Під час роботи товариства він написав декілька наукових розвідок, присвячених церковним пам'яткам. Найбільш значуща з них публікація 1916 р. «Церковные древности Харьковского края» [7], де проаналізовано стильові особливості храмової архітектури та зроблено висновок про оригінальність форм українського зодчества. Це насамперед стосувалося дерев'яних храмів Харківщини XVII – XVIII ст., за взірцем яких було споруджено і кам'яні церкви. Фомін зазначав, що українські храми Харківщини в порівнянні з церковним зодчеством інших частин України мало досліджені, та засуджував некваліфіковані перебудови та ремонти таких пам'яток.

З відома харківського архієрея Арсенія, за проектом М. Ловцова в 1902–1903 рр. п'ятикупольний Спасо-Преображенський собор в Ізюмі (1684 р.) перебудовано у «псевдоросійському» стилі, тим самим спотворено унікальний старожитній храм. П. Фомін засудив подібні дії. І це не єдиний випадок, коли практична діяльність єпархіальних властей початку ХХ ст. суперечила позиції голови єпархіального церковно-археологічного товариства П. Фоміна. В 1912 р. розпочався ремонт Церкви Різдва Христового, внаслідок якого вона ледь не втратила свій первісний вигляд. Втручання членів українського архітектурно-мистецького відділу Харківського літературно-мистецького гуртка, Харківського історико-філологічного товариства, Московського археологічного товариства зупинило перебудову церкви Різдва.

Церковно-археологічне товариство організовувало наукові поїздки з метою вивчення старожитностей і встановлювало охоронні таблиці на давніх храмах. У березні 1916 р. товариство слухало доповідь комісії, що їздила до Ізюму, сіл Піски та Стратилатівка. Фомін повідомив історичні відомості про оглянуті храми. Д. Гордєєв дав наукову характеристику старожитностей. Під час поїздки ієромонах Татіон зробив фотознімки.

В 1916 р. Д. Гордєєв (в 1915–18 рр. – асистент історико-філологічного факультету, хранитель художнього музею Харківського університету) склав доповідню товариству з описом церков Зміївського повіту та їх начиння. Він відвідав ці храми в серпні – вересні 1916 р. як член комісії з реєстрації та дослідження церковних старожитностей Харківської єпархії.

Харківське єпархіальне церковно-археологічне товариство контактувало з науковцями Харківського університету та членами українського архітектурно-мистецького відділу Харківського літературно-мистецького гуртка. На засіданні 26 жовтня 1915 р. архітектор К. Жуков доповів про старожитню українську церковну архітектуру. Професор Харківського університету Ф. Шміт сприяв роботі єпархіального церковно-археологічного музею.

Висновки. На Слобожанщині в другій половині XIX – на початку XX ст. активно проводились роботи з вивчення та охорони пам'яток архітектури, не зважаючи на відсутність централізованої державної політики в цій сфері.

Основними центрами з вивчення та охорони пам'яток архітектури, що активно контактували і співробітничали, були:

- Український архітектурно-мистецький відділ при Російському харківському літературно-мистецькому гуртку;
- Харківське єпархіальне церковно-археологічне товариство;
- Наукове історико-філологічне товариство при Харківському університеті.

Активна громадська позиція членів товариств запобігала знищенню та спотворенню первісного вигляду старожитніх храмів при перебудовах.

Пам'ятки архітектури реєструвалися, форми планів занотувалися, вимірялися головні розміри, на них встановлювалися охоронні таблиці. Склалися описи архітектурних старожитностей. Велася фотофіксація пам'яток, фотографії експонувалися на виставках та в музеях. Проводилися історико-наукові дослідження, результати яких доповідалися на засіданнях товариств та зборах громадськості.

Література:

1. Бахтіна С. А. Харківське єпархіальне церковно-археологічне товариство і Харківський єпархіальний церковно-археологічний музей: сторінки історії. 1913-1920 рр. // 200 років Харківської єпархії Української Православної церкви. Матеріали науково-практичної конф. 27 травня 1999 р. – Харків, 1999. – С. 30-33.
2. Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. – Харьков: Фолио, 1998. – 335 с.
3. Романовський В. С. Пам'яткознавча діяльність Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства (1913-1920 рр.) // Харьковский исторический альманах. 2003 год. Весна – лето. – Харьков: Идательский дом «Райдер», 2003. – С. 45-51.
4. Таранушенко С. А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. – К.: Будівельник, 1976. – 336 с.
5. Чепелик В. В. Харьковский центр поиска своеобразия архитектуры начала XX века // Строительство и архитектура. – 1989. – № 10. – С. 18-22.
6. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Т. I-IV. – Харьков – М., 1889-1890.
7. Фомин П. Церковные древности харьковского края. Вып. 1. – Харьков, 1916.

Надійшла до редакції 22.09.2008